

MATUSTE ÜMBER JA HINGEDE AEGU

86. Imelik see ikka küll on, kuis igaüks sureb: üks sureb ära, mõistad, ja ei juhtu midagi, teine aga võtab endaga paljugi kaasa – kas tal läheb nüüd mõni elajas järgi või võrgud või midagi muud, – igatahes toob mõne surm perekonnas ellujääjaile palju kahju, kuna teise oma ei too mingit (Pr). Näed, 1912. aastal Zelliin'i ema surnud ära ja maetud matusetä maa alla, ning: Zelliin'il läind siis kaks võrku ära, vasikas hukka ja kalu ta pole saand kah enam midagi, – vaat siis, mida surm tegi (Pr).

Mis puutub eraldi surnusse endasse, siis surnu laip maetakse maha kalmistule hauda ja säääl tema siis „magab” oma puusärgis, kuni jõuab ülestõusmisaeg = ilzõnütõb-ajga (Kr) ehk nn. viimispäev = pastarpäva (lvÜ < lt pastara diena 'der jüngste Tag', Ulm): siis ka surnukehad tõstetakse haudest uuesti üles (Kr). Kes on pühad, need tõusevad üles küll ka enne viimispäeva, kuna need, kes on teind halba, jäävad magama (Kr).

Sellevastu surnu hingest saab vaim = gara (Sr, Kr, Pr, V), kes ei püsi all hauas, – ainult „luu-liha” magab kalmus, kuna vaim on õhus, väljas maailmas (Sr); surnu hing hauda ei lähe, vaid käib niisama meie man ringi või on taevas (Kr). Surnu vaim püsib surnu keha juures niipikalt, kuni see vaim on veel maa pääl, aga taevasse ta saab hingekella löömise aegu (Kr). Teiselt poolt teatakse, et surnu olevat maa pääl niipikalt, kuni ta keha pole veel maetud (V), või täpselt nelikümmend päeva pärast surma surnute hinged käivat veel mööda maad ringi „akuraat” niisama nagu Jeesus (V). Pärast seda nad on surnukehast juba täitsa eraldund ja iseseisvad olevused oma erilise nimega miriñõd, s.t. surnud.

Siiski väljendub ka mõni muu kord surnu suhe oma maise keha ja selle puhkepaigaga, mille illustreerimiseks esitagem järgmine lugu.

SURNU AJAB HAUAKAEVAJA ÄRA (S. 56)

Umbes kolmekümne aasta eest kaks meest kaevand kord hauda. Üks tõtand heinale, teine jäänd puhastama kalmu ja istund unisena puhkama pingile. Säääl tulnud väheldane mees, hallid riided seljas, ja öelnud: „Mine sa siit ära: mulle endale tulevad sugulased külla.” Hauakaevaja jäänd veel nagu istuma, ja see mees tulnud teist korda: „Mis sa siin seisad, mine minema!” Siis hauakaevaja läind värava poole ja silmand kaht naist tulevat, noort ja vana. Ta jäänd vaatama, – naised läindki just selle teatud kalmu manu, kõnelnud ja nutnud säääl. Nüüd hauakaevaja läind naistelt küsima, kes magab säääl kalmus. – Surnu olnud vanale naisele poeg, noorele mees. Kuida riidet? – Hallid riided, valge eeslina, must lips. Kas keskmise kasvuga? – Jah. – „See ajas mind ju kaks korda siit pingilt minema!”

Nõnda juhtund kolmekümne aasta eest siinsamas rannal, nagu kõnelnud jutustajale va Ievin Mari. – Pr 242.

87. Iseäranis elavalt kirjeldetakse kogu rannikul surnute osavõttu iga oma uue kaaslase matmisest. – Harilikult surnuaiad on ikka kõrgemal kohal, liivakünkail ja mäekesil, nii et hobuseil on raske vedada surnukeha vastu mäge üles, tuiskliivasel teel mõnikord otse nii väga raske, et ei saa ega saa üles; siis aga mõeldakse ja öeldakse, et need surnute vaimud = garad on tulnud uuele seltsilisele vastu ja istuvad sinna puusärgi pääle, nii et hobused ei jõua vedada (Pr). Arvamine, et surnud tulevad matusrongile vastu uut surnut „vastu võtma” ja istuvad puusärgile pääle, on üldine kogu rannikul (L, Sr, Ir Saar Vir 90, Kr, Pr, V); siis hobuseil on raske vedada (L, Kr, Pr, V) või inimesil on raske kanda seda puusärki (L), kuna teiseltpoolt aga teatakse ka seda, et need surnud aitavad isegi kanda puusärki käterättega (V), või öeldakse ainult, et „surnuvaimud” matuse aegu on õhus ja näevad kõike, mida me teeme (L, Kr). Kui sureb hää vaim (s.t. inimene), siis tulevad talle ka ainult hääd vaimud vastu, pahadele surnuile tulevad vastu pahad vaimud; nad tulevad jalgsi, inimkujul (L). Vastu tulevad kõik surnu sugulased, istuvad puusärgile, hobuse selga, vankrisse, kus aga on ruumi (Kr). Lõpuks väidetakse ka, et kõik surnud, kõik vaimud tulevad vastu, mispärast öeldakse surnuaiale matma minnes ikka: „Tere hommikut teile, surnud, te ootate seda ülestõusmisaega” (Kr). Neid vastutulijaid olevat nii palju, nii palju – nagu tolmu, öeldavat matuseil aina (Pr). Ja kuna neid on nõnda palju, siis mõne päeva vanuselt surnud lastel olevat kõige raskem elu pääle surma: elavad matuselised tallavat nad üsna ära (Sr, vt. § 89). Surnud hakkavad tulema kalmistult matusrongile vastu siis, kui hakatakse lööma surnuaia kella (liivi surnuaidel on harilikult värava man kellad); nad tulevad ratsa ja jala, mõned istuvad ka vankrile surnu kõrva, ja siis hobusel on korruga palju raskem vedada kui enne (V). Seda olevat pandud tähele mitu ja mitu korda: niipea kui surnuaia kell hakkab helisema, kohe on hobuseil raskem vedada (V). Surnud ise nimetavat kirikukelli koorteks; kui kuulukse nende helinat, siis surnud ütlevat ikka: „Nüüd tuleb meile taas külalisi või sõpru, nüüd kiriku koerad hauguvad” (Pr) (Samuti Lätis: LP VII 51). Mitte ainult matusel, vaid sama asjaolu märgatakse mõnikord ka muul ajal, et hobusel järsku on raske. – Alles 1921. a. surnud keegi mees ja maetud maha; pärast mindud ilustama ta kalmu (A propos, haudade ehtimist ja ilustamist Liivis peetakse pühaks kohuseks, mida täidetakse suure pieteetlikkusega. Prof. Šmit (LM 55) peab lillede istutamist kalmule Lätis üsna vanaks kombeks, millest kõnelevad ka läti rahvalaulud, mainides haua kord „valget õit” (LD 27314, 27380), kord mooni (LD 27313), kõige sagedamini aga – nagu Euroopas üldse – roosi (LD 27416, 27633, 13250 jne.), – haua kasvavast roosist kõnelevad ka liivi lätist lainatud laulud), kojusõidul aga hobusel olnud tühjalt tulles äkki nii raske vedada, et tulnud vankrilt maha; hobune ees vahus, ei jõua vedada, kuid näha pole kedagi, – mis siis muud kui tõesti surnud olnud pääl (V [114°] = S. 50) (Lätis surnud matuseil tulevad karjakaupa võtma maetavat vastu (sagaidit): mõni tuleb jala, mõni ratsutab sel loomal, kes on tapetud ta matusel, mõni ronib veetavale puusärgile, mõni istub vankrile; kui sääl pole ruumi, siis ta asetub vehmrile (aisale) või loogale. Sellepärast ka hobusel on väga raske vedada surnuaia manu ja ta higistab märjaks. Selliseid vastutulevaid surnuid nähakse, kui vaadata läbi hobuseraipe silmaaugu, looga, rangide, puusärgi oksaaugu etc. (LP VII 53 f, millele järgneb hulk vasta- vaid näiteid lhk. 53–60, Nr. 1–21). – Ka Eestis „mõni surnu muutub teel nii raskeks, et hobused surnukirstu ei suuda vedada” (Eisen, EM II 165), kuid see on nimelt just halb

surnu (vt. näit. H III 13, 811 (1) < Karksi), kes iseenda raskusega ajab hobused vahtu (FFC 25, S. 4).

Huvitav on arvamine, et surnu ratsutab muile surnuile vastu just sellel loomal, mis talle endale matuseks on tapetud, – sellepärast peabki tapetama igal matusel mõni loom, sagedaimini tapetakse vasikaid või lambaid, kui aga midagi muud pole, siis kas või kukk, sest kellele pole tapetud kedagi, see peab käima alati jala (V). –

SURNU SÕIDAB SEA SELJAS (S. 70, US. 70)

1) Ühe surnu matusel tapetud siga Ja nüüd kord viidud jälle üht surnut kalmistule. Kõik surnud ratsutand sellele vastu, igauks omal loomal ja see üks sea seljas. Aga see siga heitund kuidagi ja joosnud kalmistule tagasi läbi aia – vaat siga on ju hull pugema – ja pilland selle ratsutaja omal seljast aia taha maha, nii et see surnu jäänd igavesti jalameheks. Sellepärast siis sigu matuseil enam ka ei tapeta. – V 76.

2) Sama lugu jutustetakse ka vähe teisiti. Nimelt arvatakse, et surnud ei tule ainult vastu matuselile, vaid saadavad ka neid surnuaialt koju tagasi väravast saadik (V). – Ühe surnu matusel tapetud siis siga, ja see surnu ratsutand siis sea seljas koos matuselistega veel viimast korda surnuaialt koju tagasi. Värava man ta pöördund ühes teiste surnutega ümber ja hakand sõitma surnuaid tagasi. Sääl aga muude surnute loomad ehmund sellest seast ja pannud jooksuma. Noh, siga kah muile järgi ja joosnud otse kalmistu kiviaia otsa. Seal on selline terav kärss, ta pugend kivide vahelt läbi ja tormand ühele ristile kohe selga, rist kukerpalli ja siga joostes edasi, kuna see surnu ise jäänd väljapoole kalmistut ega ole saandki enam surnuaid sisse, vaid eksib tänini väljaspool. Sellepärast ei tohi tappa matusel kunagi siga: vaat kui ei juhtu jällegi nõnda. – V 33 (Uue surija vastuvõtust vanade poolt Lätis vt. JKr IV 32, Nr. 19. Ka lätlasil mingi looma veristamine matuseil on *conditio sine qua non*: „matuseid ei tohi veeta vereta, vaid peab aina tapetama mingi loom – kui mitte muud, siis kas või kukk” (LD IV I, lhk. 862), „sest surnule olevat vaja uut verd, ja kui seda talle ei antavat, siis ta ise oma käega võtvat mõne looma” (ibid., lhk. 865). Ainult siga ei tapeta matuseil mitte, sest tapetud loomad on surnuile säänilmas ratsudeks, kuna sead ratsutades rõhkivat (ibid., lhk. 865). – Looma tapmisest matuseil Eestis ja Soomes vt. Eisen, EM II 165; Varonen, Vp 76/8; Krohn, SRU 46: tapetud looma luud ja jäänused antakse surnule, ja need muutuvad talle loomaks teises ilmas. Eestis looma-motiiv on seotud surnute kodukäimisega: „Pahad surijad hakavad sellesama elaja näolise seljas kodu käima, sagedamini veel sellesama elaja näol, mis elajas peiete ajaks surnule tapeti, nii ka mõni kodukäija siku näol” (Eisen, Kkjad 26, vrld. ibid. 35 ja 44: kodukäija sõidab peietel tapetud looma seljas; vt. ka Eisen, EM I 43)).

88. Nagu juba mainitud, arvatakse, et surnu tuleb saatma matuselisi veel koduväravani (V). Sellepärast vanasti hoitud surnuaialt koju sõites ikka üks koht tühjana sellel vankril, millel olnud puusärk, et kaasasõitval surnul oleks ruumi; ometi koduvärava mant ta pidavat

pöörduma tagasi kalmu (V). Arvatakse ka, et surnu ei pöördu tagasi väravalt, vaid tuleb veel tuppa sisse vaatama viimast korda oma kodu, kuid ei tee sääl küll enam midagi (V). Surnu tulevat tuppa nimelt just ühes esimese sisseastuva matuselise ja minevat taas ühes sellega ka välja ega tulevat siis enam kunagi koju; see matuseline pidavatki astuma kaunis ruttu jälle toast välja, muidu ta ise surevat kah varsti ära (V) („Surnuaialt kõige viimaks tagasi tulnud matuseline toob tihti surnu sealt nägemata viisi tagasi” (Eisen, EM II 166)).

Ühenduses surnu viimase koju tagasitulekuga mäletatakse ka veel natukene surnute söötmist. – Matuse aegu, kui on tulnud surnuaialt koju tagasi, igal söögikorral pannakse lauale tühi taldrik ja lusik ka surnu jaoks, et ta saaks süüa koos matuselistega; just rannikul jutustaja ise seda pole enam näind, kuid sisemaal tehtavat veel praegugi nõnda (Pr). See puhas taldrik lusikaga jäetud surnu jaoks tühjaks söögilaua otsa (V) ja nimelt just laua uksepoolsesse otsa (L). Sinna juurde pandavat ka käterätt surnule silmade pühkimiseks (Pr). Sellist surnu söötmist peielauas olevat isegi nähtud paar korda (Pr 48 ja 120 – vt. § 89).

Ka muud surnud tulevat matuseil sööma maiusrooga taldrikuilt (V) või aga jällegi ööl enne matust, kui surnut nutetakse, kui laip tuuakse tuppa, siis tulevat ka muud surnud sinna ja söövat niisama laua man, kuid kätega, nende pärast polevat vaja lusikaid panna. (L). Sel ööl enne matust, kui surnu magab viimast korda toas oma puusärgis, siis pannakse suppi või muud sööki surnu jaoks sinna akna alla, kus ta magab; samuti pannakse toitu juba enne seda aida ukse man, kus puusärk sees seisab, – siis surnu tuleb kah sööma, pistab oma sõrmed sisse ja „mekib” seda rooga; siis ta ei lähe laua manu „mekkima”, kui akna all on juba tema jaoks ees; jutustaja eidekese vanaema hoiatand ikka, et kui surnuile pole pandud rooga „enda pärast”, siis nad minevat laua manu kõigist kaussest „mekkima” (L).

Samuti enne surnuaiale söötmist, kui puusärk seisnud toa ees väljas, pandud kirstule kausiga putru selle ja muude surnute jaoks, kes tulevat kah matusele, et nad ei lähöks siis laua manu sööma (Kr). Olgu mainitud lõpuks, et matuse aegu surnuaiale küll ei võeta mingit rooga surnute jaoks kaasa (L, Kr, Pr, V) (Surnute söötmisest matuseil Lätis vt. Pürs I 97, LP VII 396/8 o 1/10 jm. Ka Lätis surnud söövad maiusrooga sõrmega kõikide selja tagant, kui neile pole pandud erinõud (vt. näit. LP VII 51 d 2).

89. Kuna surnud etendavad matuseil sellist suurt rolli, siis muidugi see kõik ei või sündida inimeste nägemata, vaid väga populaarne on matuseil ka surnute nägemine. – Mõistate, kord surnud üks nõid – va Buía Juří = nõia Jüri Saaremaalt; mindud matma teda kalmistule ja nähtud: tema juba ees! istund rahus surnuaia väravatulbal ja õmmelnud või paigand külgi (Kr [252] = S. 68). Iga inimene surnuid ei näegi, vaid ainult mõned (L). On olemas otse teatud isikuid, kes võivad surnuid näha matuse ajal. Selliseid tuntakse igalpool kogu rannikul.

SURNUTE NÄGIJAD (S. 67+ 69)

1) Ire-külas üks vanatüdruk näind surnuid matusel alati. Kord ta olnud Saánt'-talus (Sr) matusel – ta olnud nimelt baptistel lauljaks. SääI ta näind, kuis selline pisikene mees, hallid riided seljas, tulnud söögiajal laua manu, kuid söönd sõrmedega matuseliste taldrikuilt. See olnud sama surnu, kelle matust peetud, ja see on tõesti sündind lugu. Vanatüdruk mõtelnud ütelda muile matuselisile, et nad kah vaataksid, kes sööb neil selja taga taldrikuilt, kuid see sööja hoiatand teda sõrmega, et ei tohi ütelda. – Pr 48.

2) Sedasama lugu jutustetakse vähe teisiti. – Saánt'-talus (Sr) maetud peremehe isa. Perenaine olnud baptist, ja sellepärast kutsutud baptistide lauljaid matusele. Üks naine neist lauljaist, va Jül, olnud selline surnutenägija ega ole tahtnud minna sellepärast üldse mitte matuseile, kuid seekord läind siiski. Kui nad tulnud siis kalmistult koju tagasi, antud neile nagu harilikult ikka veel süüa ja pandud vanaisa jaoks kah tühi taldrik suure laua otsale ja käterätt silmade s.t. näo pühkimiseks manu. Kui kõik söönd laua man, sääI Jül näind, kuis uksest tulnud sisse selline mõõdukas väheldane mees ja hakand kellegi selja taga taldrikult sööma. Jül mõtelnud siis endamisi, et vaja ütelda sellele inimesele, las ta vaadaku, kes tal sööb sääI selja taga. Kuid niipea kui ta mõelnud ütelda, kohe juba see sööja näidand talle sõrmega, ärgu ta ütelgu. Pärast sööki Jül hakand küsima perenaiselt: „Milline siis sul see isa ka oli?” – Perenaine öelnud, et selline pisikene väheldane mees olnud. Ja kuis nad riietand tema? – Hallid riided oluvad, valge rätt kaelas. – Akuraat selline see sööja olnudki. Ja siis see Jül jutustand, mida ta nägevat aina kalmistule sõites, kuis surnud tulevat vastu nagu..., muu istuvat puusärgile pääle, muu hobusele, muu inimesele kah veel. – Pr 120.

3) Keegi Sikrõg-küla inimene kah näind surnuid matuse aegu ja jutustand, kuis muud surnud tulevat matusrongile vastu ja kuis matuselised tallavat peaaegu ära need pisikesed surnud, need lapsed, kes on koolnud enne või pärast ristseid kohe. – Sr 48.

4) Lūž-külas surnuid näind üks Ulf. Matuseil surnuaiale minnes see mees käind ikka vinderdi-vänderdi, andes surnuile teed. Muud matuselised küsind, miks ta nii käib, siis ta seletand, et ta näeb neid surnuid, kes tulevat võtma uut vastu, nii suurel hulgal, et ei pääse läbigi. – L 48.

Üldiselt seletetakse, et selliseks surnutenägijaks matusel saab iga inimene, kes on sündind suur-reedel (L, Kr, Pr, V) Üldse suur-reedel sündinul olevat õnnetu elu: ta ei tohtivat minna kuskile, ei pulma ega matusele, – ikka ta nägevat enda ees nii palju surnuid, et ta ei saa astuda sammugi (V). Suur-reedel sündinu ei tohtivat minnagi sellepärast matusele, et ta näeb kõike, mida meie ei näe, ja et ta peab keerma teelt alati kõrva surnute eest (L, V). Selliseid suur-reedel sündinuid ja surnutenägijaid olevat üks baptisti naine Jül Andševik Ire-külas (Pr, V – vt. Sr 48 ja Pr 120 eelpool), vana Kāp-talu peremees Lūž-külas (L), keegi eit Koštrõg-külas (Kr) ja mitmeid muid. Väidetakse ka, et mitte ainult suur-reedel sündinu

ei näe surnuid, vaid üldse iga laps, keda ema imetand kolm aastat järgimööda igal suur-reedel (Pr). Edasi teatakse, et samuti jõulu ööl enne või pärast keskööd sündinu näeb surnuid (Pr), või tehtavat veel vahetki: kes on sündind suur-reedel, see näeb „vaime” = garidi, kes on sündind aga lihtsalt pühapäeval (vrđl. Sonntagskind!), see nägevat „kummitusi” = spuo-kidi, kuid päris kindel see polevat, sest jutustaja enda poeg Anton Skadin sündinuvat kah pühapäeval just „laada” s.t. jumalateenistuse aegu punkt kell 11 ega nägevat ometi midagi (Kr). Ent teine naine väidab, et sündinuks Anton punkt kell 1/2 11, siis ta näeks kindlasti vaime, – ja seda jääb jutustajagi uskuma (Kr). Keegi teine jutustaja ei usu siiski mitte, et suur-reedel sündinu näeb kummitusi, sest ta teadvat immest, kes on siis küll sündind, kuid ei nägevat midagi (V). – Edasi arvatakse, et kui peieleiba küpsetades ei sööda esimest kakku ära, vaid võetakse surnuaiale kaasa ja pannakse kura kainla alla (muud ütlevat, et taskusse), siis nähtavat kah surnuid; sääljuures pidavat lauldama esimest salmi laulust „See usk annab tõtt” (V) (Läti lauluraamatus Nr. 211: Tā ticiba dod taisnibu). Veel teistviisi võidakse näha surnuid kalmistul: mindagu suvel udusel ajal enne päikese tõusu surnuaid, heidetagu kõhuli maha, pää ülal ja vaadatagu, kui udu hakkab just tõusma maast üles, – siis udu alt nähtavat selgesti kõiki surnuid haudes „akuraat” selliseina, nagu nad sääł magavad, noored või vanad, igaüks punkt oma suririideis (Pr). Ja lõpuks olgu mainitud, et surnuid ja kummitusi näevad ka nelisilmlised koerad, kel silmade kohal on veel sellised kollased täpid (Pr – vt. § 94) (Lätis ja Leedus surnuid resp. igasugu vaime näevad kuked, koerad ja hobused, samuti inimesed, kes on sündind Leedus suur-neljapäeval ja Lätis suur-reedel (Šm, LM 58) või täpselt kell 12 suur-reede ööl (Šm, LM 94), kuid nägemise momendil ei tohita kõnelda sellest (vt. näit. LP VII 51 d 2); mõnikord kõneldakse Lätiski suur-nelja-päeval sündinust (KV 1921, Nr. 10–12, lhk. 52). – Surnute nägemisest muul viisil Lätis vt. veel LP VII 58 f, JKr IV 32, Nr. 19 jne.).

90. Võrdlemisi vähe andmeid on säilund Liivi rannikul tollest hardast sügisajast, mil arvatakse surnuid liikumas ja mida nimetatakse hingedeajaks = jēngud-ājga (lvL) ~ jēngōd-ājga (lvI), lt veļu laiks, Dondangeni murdes gariņu laiks (vrđl. § 6 ja 82). – Hingedeae algab nädal pääle milhklipäeva sel esmaspäeva õhtul ja kestab kuus nädalat märdipäevani, millist aega jagatakse pooleks, nagu vanasti ikka öeldud; nüüd „pooled hinged” juba läbi, algavad taas „teised pooled” (L, Kr, Pr). Teiseltpoolt hingedeaja kestvust piiratakse ainult nelja (juhuslikult ka viie – V) oktoobrikuu nädalaga kuni esimese novembrini (L, Pr). Mõned nimetavad „hingedeaks” ainult kuut esmaspäeva õhtut mihkli- ja märdipäeva vahel (Pr) (Juba SjWied (LGr LXXVIII) kirjutab liivi hingedeajast: Die fünf ersten Montagabende nach Michaelis werden als Allergeisterabend gefeiert; da muss man Brei kochen, und Einige sagen, man müsse ihn in die Badstube bringen, da kämen die Geister und ässen davon. Den sechsten Montag feiert man ganz als Allerheiligen- und Allerseelentag (V)). Vana kõne-käänd olevat, et esimesel ja viimasel hingede õhtul pidavat sukatais hingatama: pannakse sukk suu man ja siis puhutakse (Kr). Ning hingedeaja tekkimist ennast seletetakse sõjaga taevas: kurat tahtnud saada taevas ülemaks kui jumal; siis ingel Miikael visand just mihkli-päeval kuradi taevast maha; nad tapelnud selle järele kuus nädalat, kuus nädalat sadand taevast vaime maha otsekui vihma, ja sellepärast nimetetaksegi seda aega hingedeajaks, olgugi et praegu neid enam ei saja (Kr [230-] = US 15; lisateisendeid vt. § 121).

Hingedeaeg annab kogu loodusele oma erilise ilme. – See on aeg, kus olevat kõige raskem „luhvt” (Sr). Millise tuulega hingedeaeg algab, seesama tuul puhub siis kolm nädalat kuni „pooled hinged” läbi; siis tuul keerab uude suunda ja puhub taas „teised pooled” kolm nädalat samas suunas (Kr). Meri sel ajal on harilikult ikka väga tormine ning nõuab endale ohvriks nii mitme ja mitme kaluri elu (L). Mets ja kogu loodus on kolletand ja närtsind, isegi loomad nii metsas kui kodus hingeldavad, lõõtsutavad, otsekui koltuvad ära, ning õhk on nii raske ja sumbund, sest siis hingavad kõik vaimud = garad; pärast hingedeaega tuleb talv ning hoopis värskem ja kergem õhk (L). Iseäranis raske on hingedeaeg hobuseile: need on siis väga väsinud ja kõhnad, ei suuda hästi liikudagi ja lõõtsutavad aina (L, Kr, Pr), mida seletatakse sellega, et siis hinged istuvat hobuseil seljas ja hobused ei jõudvat neid vedada (Pr). Sellepärast ka maarahvas pole luband siis kunagi kiiret sõitmist hobustega ega ole andnud oma hobuseid sel ajal võõraste kätte, kartuses, et hinged pigistavad hobused vaese omaks (L). Et hobused püsiksid ikkagi prisked, seks toodud hingedeajal metsast kollaseid lehti talli loomele alla (L).

Hingedeaeg olevat kõige püham aeg aastas: siis hinged liikuvat ringi (L). Ja nagu lätlasil on oma surnuteema (Veļu mäte – vt. Šm, LM 58 ja LAR V 220; Lautenbach, Очерки I 129. Täiesti läti algupära (vist otseteed kooliraamatust tõlgitud) on seletus, et hingedeema olevat kuri ja halb, tapvat vanemal lapsi ja meestel naisi (*Sr). Niisama literaarset läti algupära on hingedeema identifitseerimine maaemaga, kes võtvat „hingedekülas” kõiki ärasurnuid vastu (*Sr; vrđl. § 47 – vt. LRU I 83 alamärkus)), nii ka liivlasil hingedeema = jēngōd-jema (Sr) või hingeisa = jēng-iza (Pr), kellel olevat lapsigi, sest eks see hingeisa jää ju ajaga vanaks, sureb ära, ja siis taas lapsed jäävad järele (Pr). Hingeisa ise veel öelnud vanasti, et hingedeajal pidavat keedetama igal esmaspäeva õhtul kuus nädalat järgimööda putru, olgu siis kartulaist või tangest, kuis igal on võimalik, et suudetaks hästi hingata; seda putru pidavat pakutama siis temale ja tema hingedelegi; ka ei tohitavat töötada neil õhtuil; ja kes hingeisa käsku pole kuuland, selle hobusele ta pannud otsekui mingi raskuse pääle, nii et need pole suutnud midagi vedada, vaid olnud läbimärjad higist; kes aga täitnud hingeisa soove, selle hobuseil pole olnud midagi viga; seda ka veel hoomatud, et hobune, kellele hingeisa pannud raskuse selga, pole enam puristand pääle vähkremist, kuna harilikult hobused puristavad ju siis alati; hingeisa koormatud hobuseid saadud küll vist nõia-sõnadega parandada, kuid kes siis neid sõnu enam mäletab (Pr).

Pääle eelpool esitetu on veel muidki teateid hingede söötmisest nende ajal. – Jutustaja isegi näind noorpõlves, kui „hingedeõhtul” keedetud putru ja pandud ahjule, „las hingeisa kah saagu” (Pr). Vanasti tehtud hingedeajal alati õlut, küpsetet kakku ja hautet piima; õhtuti keegi pole teind tööd, – siis olnud hingede söõtmine: perenaine toond lauale kakke, üha, õlut ja piima; kui „hinged” ehk „ärakoolnud rahvas” olnud söönd kõhu täis, siis inimesed saatnud neid taas välja (Sr). Teiselt poolt mäletatakse uduselt, et hingede aegu viidud süüa sauna, nimelt putru hingede jaoks; sääljuures öeldud hingedele ka mingi tervitus, mida jutustaja – 95 aastane vana rauk – enam ei mäleta (L). Windau ümbruse lätlased viind samuti hingedele putru sauna, – kord külapoisid söönd selle ära ja kakand asemele;

siis usklikud inimesed kartnud, et tulemas on halb aasta (L) (Eest ärasöömise ja asemele kakamise motiiv on teatavasti eriti omane puugi puhul (FFC 25, S. 53). Üksikasjalikumalt hingede söötmist rannikul kirjeldab Lerchis-Puškaitis kellegi liivlase esitet andmeil, mis tõlkigem siin täielikult:

Varemalt siin ohverdati „vaimale” (kohalikus murdes eestkätt just surnute tähenduses) jõulu, uueaasta, kolmekuninga ja lihavõtte õhtuti. Ohverdamist toimeteti nõndaviisi: õhtul, kui kõik olid vihelnud juba saunas, söönd õhtust ja heitnud magama, siis peremees säadis söögilauale paremat toitu, paremat jooki vaimale maitsemiseks. Ohvri, nii söögi kui joogi, ta kattis linaga ja süütas kõrva püha küünla, mis põles öö läbi. Kui kõik laual oli korraldat nii, kuis oli vaja, siis ta pühkis veel põrmandu nii puhtaks, et sinna ei jäänd pisematki purukübet. Hommikul peremees läks esimesena vaatama, millised terad olid pillutud laua alla. Nende terade järele peremees tahtis teada, millist vilja sel aastal enam külvata, millist vähem, sest usuti, et vaimud andi maitstes on jätnud need terad peremehele ennustusmärgiks. – LP VII 280 a 1 (< V) (Liivi andmed hingedeajast vastavad iseendast täiesti läti omadele – vt. Mag: IV₁, lhk. 34–35 ja 58 (Schilling); Mag XX₂, lhk. 246 jj. (Lautenbach); DL I 46–49 ja 59; Austrums 1894 I 105; Pürs I 106; eriti vt. SDP V₂ ja LUR V 61 ja 71 – viimases esitetakse Lentiliuse kujutus 17. sajandist „Curlandiae quaedam notabilia”, mis sisaldab huvitavaid andmeid hingedesöötmisest saunas; LP VII 278–304 ja Šmits, LM 60–61. Hingedeajast ja üldse surnute kultusest Lätis vt. lisaks veel IMM 1925 I 492–500, kus K. Strauberg esitab Hanoviuse 1761. a. ilmund „Philosophemata de Silicernio maxime veterum Curonum”. – Ülevaate Baltikumi rahvaste hingedeajast annab Varonen, Vp 173–181 (ms. lhk. 178 esitetakse vanade kroonikate teated liivlasist), vt. ka lhk. 122 ja Eisen, EM I 45–47 ja II 167–168; Eisen, Kodukäijad 68–78).